

een antwoord zien te vinden op de volgende vragen: beschouwt de goeroe zichzelf als goddelijk? Staat hij open voor gedachteswisseling op basis van gelijkwaardigheid? Hoe gaat hij om met tegenspraak? Hoe worden vertrekkende leerlingen behandeld? Wordt er naar hen met modder gegooid? Hoeveel dwang wordt er in de leefgemeenschap rondom de goeroe uitgeoefend? Hanteert de goeroe een absoluut waarheidsbegrip of laat hij ruimte voor verschillende interpretaties?

Goeroes en Charisma, in feite de theoretisch-reflexieve pendant van de publicatie van 2003, is helder geschreven, hoewel het wel veel herhalende passages bevat. Het gaat hier in de eerste plaats om een filosofisch geschrift, maar er wordt ook gebruik gemaakt van psychologische en – maar minder vaak – sociologische oriëntaties. Erg diep gaat dat jam-mer genoeg niet. Van der Braak vermeldt wat er in de door hem gebruikte literatuur staat, maar komt ondanks zijn elf jaar aan ervaringskennis nergens tot een debat met die lite-ratuur.

De auteur geeft zeker inzicht in de relatie tussen goeroe en leerling en durft daar ook waarderende uitspraken over te doen en aanwijzingen te geven hoe men een gezonde dan wel een ongezonde goeroe kan herkennen. De vraag dringt zich dan op voor wie die wenken moeten gelden. Het lijkt alsof ze alleen voor de zoeker gelden, voor hem die zich nog niet aan een goeroe heeft onderworpen. Volgelingen, immers, hebben hun bestemming gevonden. Een filosoof (ethicus) – een socioloog zal dat waarschijnlijk minder gauw doen – kan vaststellen dat een bepaalde relatie niet gezond is, een volgeling zal dat met veel passie tegenspreken en zeggen, wat Van der Braak ook van harte meende toen hij bij de beweging van Cohen was aangesloten - zeker in de eerste jaren –, dat hij zich nog nooit zo geestelijk gezond heeft gevoeld. Voor hem zal de centrale vraag in dit boek grotendeels een open vraag blijven.

Lammert G. Jansma
Veenwouden

Herman De Dijn, *Religie in de 21ste eeuw. Kleine handleiding voor voor- en tegenstanders*, Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, ISBN 9789028942141, Kampen: Uitgeverij Klement, ISBN 9789086870004, 2006, 160 p., € 16,95

Het boek bestaat uit zes hoofdstukken, waarvan vijf bewerkingen zijn van eerder gepubliceerde essays. De Dijn analyseert verschillende opvattingen in de huidige discussie betreffende religie haarscherp en laat zien dat ze vaak gebaseerd zijn op een onjuiste voorstelling van zaken. Religie is volgens De Dijn een typisch menselijk fenomeen. Het is een symbolische omgang met leven en dood en alles wat zich in het leven voordoet. Dat stelt De Dijn in verweer tegen reacties, die religie willen zien als het laatste restje van een onverlichte mensheid. Maar als religie fundamenteel menselijk is, zoals De Dijn van mening is, dan zal zij altijd een wezenlijke rol blijven spelen.

In het eerste opstel wordt naar religies gekeken als tradities. Tradities zijn in staat om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Zo heeft het postmodernisme geleid tot een aantal reacties van religie, zoals het fundamentalisme (maar dat is eigenlijk een reactie van de moderniteit op het postmodernisme) en de religie als *lifestyle* (maar dat is eigenlijk een uiting van het marktdenken). De Dijn vraagt zich met recht af of deze aanpassingen van religie aan de postmoderniteit niet leiden tot uitholling en uiteindelijk misschien zelfs tot afschaffing ervan.

In het volgende opstel laat De Dijn zien hoe het christendom interacteert met moderniteit en postmoderniteit. De moderniteit heeft tot een terugtrekking van de christelijke religie geleid. Toch was er nog steeds die persoonlijke relatie van een gelovige met de transcendente God. Dit laatste aspect is al enigszins postmodern van karakter. In de postmoderne tijd lijkt de religie in een crisis te verkeren, maar in feite verkeert onze op technologische beheersing gerichte beschaving in een crisis. De individualistische gelovige die obsessieel op zoek gaat naar interessante ervaringen herkent zich niet meer in de bereidheid zich te laten grijpen door de sprekende God. Religie is overgave, maar wie spreekt die taal nog?

Dan analyseert De Dijn de stelling van sommige sciëntistische wetenschappers, dat geloof en wetenschap eeuwig onverzoenlijk zouden zijn. Van de religie zou wetenschappelijk gezien niets over blijven, religie is volstrekt achterhaald. Maar, vraagt De Dijn zich af, draait religie wel om een theorie over de werkelijkheid? Of draait religie eerder om menselijke praktijken? De Dijn meent het laatste. Een genuanceerdere vorm van Verlichtingsdenken, welke De Dijn aanhangt, erkent de redelijkheid van diep menselijke praktijken uit de leefwereld, waaronder de religieuze. Mensen geven betekenis aan de dingen. Wetenschap en religie zijn dus niet onverzoenlijk, maar radicaal verschillend. Want wetenschap en religie verhouden zich niet tot elkaar als wetenschap tot niet-wetenschap, maar als wetenschap tot zingeving.

De Dijn analyseert vervolgens de moderne opvatting van minimale ethiek: dat een ander geen schade aangedaan mag worden. De grond daarvan zou zijn dat mensen pijn willen vermijden en genot willen bereiken. Echter, in de praktijk blijkt dat we pijn die vrouwen en kinderen wordt berokkend erger vinden dan pijn die aan volwassenen en mannen wordt aangedaan. Niet sentimentalisme is dus de juiste voorstelling van de menselijke natuur, maar menselijke waardigheid. Hieruit blijkt dat brede ethiek, het inzicht dat ethiek is ingebed in het leven, veel adequater is. Ook religie is ingebed in het gehele leven. Religie en ethiek zijn dus in dat opzicht aan elkaar verwant. Geen wonder dat bepaalde sociologische feiten deze nauwe band tussen religie en moreel handelen lijken te ondersteunen.

In het voorlaatste hoofdstuk laat De Dijn zien dat inbreng van godsdienst in de publieke ruimte en de politieke discussie compatibel is met de scheiding van kerk en staat, welke inhoudt dat de wet stoelt op democratische besluitvorming. Ook voor gelovigen is dus in het publieke debat een rol weggelegd als zij van mening zijn dat bepaalde waarden in het algemeen belang zijn. Van het terugdringen van religieuze uitingen in het publieke domein zou zelfs kunnen worden gezegd, dat de overheid zelf aan de scheiding tussen

kerk en staat voorbijgaat, want waarom zou religie niet en alle andere uitingsvormen wel aanwezig mogen zijn?

Tenslotte bespreekt De Dijn de verhouding van religie tot het humanisme. Er leek een tegenstelling te bestaan tussen humanisme en religie, mede ook door de invloed van Sartre, die humanisme als noodzakelijk atheïstisch opvat. Maar tegenwoordig komt die stellingname zelden meer voor. Het humanisme kan heel goed samengaan met religie, gezien de aandacht van enkele humanisten voor een ruimer vrijheidsbegrip (je bent vrij als je beantwoordt aan het appèl van waarden) en voor de transcendentie van waarden (de mens vindt zelf waarden uit of de mens zelf is van waarde of de waarde van de natuur overstijgt de mens).

Tot besluit. De Dijn geeft een haarscherpe analyse van enkele actuele standpunten en toont de onjuistheden daarvan aan. Religie is geen theorie maar een praktijk. Daarom is religie niet in conflict met wetenschap, en verwant aan ethiek. Bovendien is de inbreng van religie in het politieke en publieke domein goed te rijmen met de scheiding tussen kerk en staat. Een noodzakelijk en zorgvuldig boek voor iedereen die wil meedenken in het huidige debat. Maar wel eerst lezen en dan weer meedoen.

Drs. Ria den Dikken (filosoof en wijsgerig pedagoog, als docente filosofie werkzaam in het voortgezet onderwijs en bij diverse volksuniversiteiten, ontwikkelaar van cursusmateriaal voor afstandsonderwijs filosofie en tevens recensent)

Andries Hoogerwerf, *De toekomst van het christendom. Van instituut naar beweging*, Budel: Uitgeverij Damon. 180 blz. ISBN 978 90 5573 794 9. Prijs 17,90. Hans en Peter Leeftang, *Hoort het ritselen van de nieuwe dag. Geloven in de toekomst*. Achtste J.H. van Oosbreelezing, Delft: Uitgeverij Eburon. 92 blz. ISBN 978 90 5972 179 1. € 12,00

Van Andries Hoogerwerf, emeritus hoogleraar politicologie van de Universiteit van Twente, verschijnt bijna elk jaar wel een boek. We kennen meer van die 'krasse knarren', Gerard Dekker is er ook een. Is het toeval of zou het te maken kunnen hebben met Webers stelling over 'rastlose Berufsarbeit' tot meerdere glorie Gods bij de calvinisten? In zijn jongste boek beschrijft Hoogerwerf actuele processen in (de Nederlandse) kerken en godsdienst. Hij is niet alleen goed op de hoogte van de stand van zaken in de sociale wetenschappen, hij blijkt ook goed geïnformeerd te zijn over wat er in de christelijke kerken in Nederland in de afgelopen decennia heeft gespeeld en nog gaande is.

Na uitgebreide analyse van de situatie van christelijk Nederland luidt zijn diagnose dat er institutionalisering en ont-institutionalisering optreedt in de kerken. Momenteel is er zelfs sprake van verval – het is Hoogerwerf die dit begrip hanteert – van de christelijke structuren en de christelijke cultuur. Instituten komen en gaan, en in de kerken komt dat onder andere tot uitdrukking in verminderd kerklidmaatschap, verminderde kerkgang en het niet langer en/of in mindere mate onderschrijven van de traditionele orthodox chris-